

Voorjaarsbijeenkomst *Commons in de land- en bosbouw*

26 maart 2026. RCE, Amersfoort; verslag Anton Schuurman

Zo'n zeventig deelnemers waren deelgenoot van een boeiend, leerrijk en enthousiasmerend symposium. **Theo Spek**, hoogleraar landschapsgeschiedenis, opende het symposium met een

Figuur 1: Theo Spek; foto VLG.

helder overzicht van de organisatievorm gemene gronden of “*commons*” (en had nog een heleboel andere synoniemen en streekaanduidingen voor hetzelfde paraat). Nadat hij had uitgelegd wat de gemene gronden waren en dat ze over de gehele wereld en in quasi alle tijden voorkwamen, ging hij over naar het onderzoek ernaar. Dat kreeg in de negentiende eeuw een sterke impuls omdat “men” de gemene gronden wilde afschaffen – ze pasten niet bij het individuele eigendom, bij het denken over economische vooruitgang. Ze waren meer iets voor boerengemeenschappen.

Bij de gemene gronden hoort een heel vocabulair (dat Spek kort toelichtte): buurschap, marke, waardeel, gewaarden, markerecht/willekeur, markeboek, tie/tije, holing/holtinck/holtsprake,

markrichter/boerrichter/holtrichter/erfrichter, schutter, gezworenen/assessoren

De gemene gronden bestaan niet. Ze zijn niet overal hetzelfde en vooral: ze worden en zijn geworden. We kennen ze het best zodra er onder invloed van bevolkingsgroei en economische groei in de twaalfde en dertiende eeuw institutionalisering plaats vindt: reglementen, besturen, toezicht. Ze zijn echter al veel ouder en blijven ook nadat in Nederland de meeste in de negentiende en begin twintigste eeuw worden opgeheven, ook hier, maar zeker elders bestaan.

Thema's in de bestudering van gemene gronden zijn:

1. Gemeenschappelijk versus privaatgebruik (waarbij Spek Jan Bieleman citerend benadrukte dat er juist ook veel mengvormen zijn: eigen akkers met collectieve beweiding, bijvoorbeeld).
2. Gemene gronden en de interactie met de politieke machthebbers. Het spanningsveld tussen *bottom up* en *top down*; en ook vragen als van wie is de wildernis? De rol van regalia (oude koningsrechten).
3. De relatie tussen gemene gronden en de markt. Commercialisering kan bijvoorbeeld voor extra druk op de gemene gronden zorgen.

4. Ten slotte: waarom zijn de gemene gronden verdwenen, wat kunnen we leren van de gemene gronden en is de invloed van de gemene gronden nu nog aantoonbaar in hoe in gebieden met zaken wordt omgegaan?

Na deze inleiding was het woord aan één van de gezichten van de studie naar *commons*, **Tine De Moor**. Zij sprak ons toe vanuit haar huis in Gent (de digitale voorzieningen waren perfect

Figuur 2: Tine De Moor; foto VLG.

geregeld door ons bestuurslid Jeroen Zomer van het RCE). Waar Theo Spek de historiografische achtergrond had geschilderd, gaf De Moor ons een meer analytische inleiding.

Het beginpunt voor de hernieuwde belangstelling voor *commons* legde zij bij de publicatie van Elinor Ostrom uit 1990 *Governing the commons. The evolutions of institutions for collective action*; en misschien nog wel sterker de toekenning van de Nobelprijs aan haar in 2009. Kort legde ze de ontwerpprincipes uit van langdurige

Common Pool Resources Institutions en regimes, en benadrukt dat deze principes niet bedoeld waren om *commons* zo vorm te geven, maar begrepen moeten worden als eindpunten van een wordingsproces:

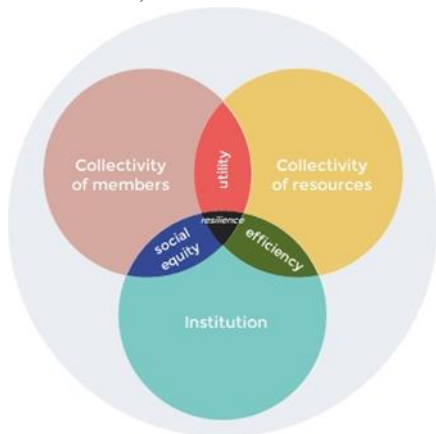
1. “Clearly defined boundaries
2. Congruence between appropriation and provision rules and local conditions
3. Collective-choice arrangements allowing for the participation of most of the appropriators in the decision-making process
4. Effective monitoring by monitors who are part of or accountable to the appropriators
5. Graduated sanctions for appropriators who do not respect community rules
6. Conflict-resolution mechanisms which are cheap and easy to access
7. Minimal recognition of rights to organize (e.g., by the government)
8. In case of larger CPRs: Organisation in the form of multiple layers of nested enterprises, with small, local CPRs at their bases.” (overgenomen van Wikipedia, AJS)

Extra aandacht besteedde ze aan punt 5.

Ook zij verwees naar het begin van de nieuwe belangstelling voor de *commons* tijdens de negentiende eeuw en noemde daarbij W. Forster Lloyd (1833), die, zoals zoveel afschaffers, een negatief beeld gaf van de *commons*. Vervolgens stapte ze over naar het invloedrijke artikel van Hardin uit 1968: *The tragedy of the commons*, die eveneens negatief was over de *commons* als juridische organisatievorm. Dan kwam dus Ostrom die juist alle types van common pool resources, instituties en regimes aankaartte en daar positief over was. Ten slotte stipte ze nog Negri/Hardt aan met hun *Commonwealth*, waarin het *commons*-verhaal meer als ideaal wordt gepresenteerd en wordt uitgebreid tot “the common does not refer to traditional notions of either the community or the public; it is based on the communication among singularities and emerges through collaborative social processes of production.”

In het laatste deel van haar presentatie pleitte de Moor ervoor om niet alles *commons* te noemen. Allerlei open access-goederen/publieke goederen worden nu ook *commons* genoemd, maar zijn dat niet. Zelf gebruikt zij als term: *Institutions for Collective Action* (d.w.z. “governance regimes of natural and man-made resources shared and managed by groups of users according to collectively set agreements”). Kenmerken zijn: “Exclusive -> identifiability of members; collectieve oplossing van sociaal dilemma; bottom-up formatie; zelfbestuur; groepsverantwoordelijkheid / "corporate" identiteit. (het is niet hetzelfde als Tilly’s unregulated direct, contentious collective action.)

Zij bestudeert deze instituties met het *Sicade (Strategies of Institutions for Collective Action in Development) -Model*. Dit model vertrekt vanuit de leden en de hulpbronnen en kijkt dan welke instituties nodig om zijn om dilemma’s op te lossen en vragen als: Wat is het nut ervan, is er social equity, is het efficiënt? Het uiteindelijke criterium is weerbaarheid van het model. Drie waarden spelen een belangrijke rol: wederkerigheid, solidariteit en toereikendheid. (Voor meer informatie zie: <https://collective-action.info/research-on-icas/>).

Figuur 3: Sicade Model. Overgenomen van <https://www.collectievekracht.eu/dieper+graven/beeldbank/kennisclips/2121801.aspx?t=Het-SICADE-model-uitgelegd>.

Met haar model wil zij juist historische verandering in ICA’s bestuderen omdat dit ernstig is achtergebleven. Haar kritiek op Ostrom is dat deze het verleden onkenbaar achtte. De Moor merkt op dat juist bij de oprichting van ICA’s en het einde ervan vaak veel materiaal beschikbaar is. Zij maakte een vergelijking tussen langdurige *commons* in Engeland en Nederland, en constateerde dat in de laatste een lange levensduur niet gepaard ging met een sterk sanctiebeleid, maar juist met participatie door bijeenkomsten; in Engeland speelt het “*manor court*-systeem” een grote rol. Ten slotte merkte ze op dat wanneer *commons* over meer hulpbronnen en middelen beschikten, dat kan leiden tot een langere levensduur.

Na deze beide inleidingen kwamen drie empirische presentaties. De eerste was van **Frans Kwadijk**, promovendus van Spek en De Moor, over de Maalbossen op de Veluwe, meer specifiek het Speulderbos in de buurt van Putten.

Al vanaf de negende eeuw is dit gebied in bronnen vermeld; vanaf medio zestiende eeuw werd het een maalschap – bestaande uit veld en bos. In de loop der tijd investeerden rijke Hardewijkers in de landbouw van dit gebied en werden boeren pachters. De Hardewijkers waren vooral machtig in het malenbos, terwijl de boeren meer in het malenveld geïnteresseerd zijn. Het gebruik ervan was

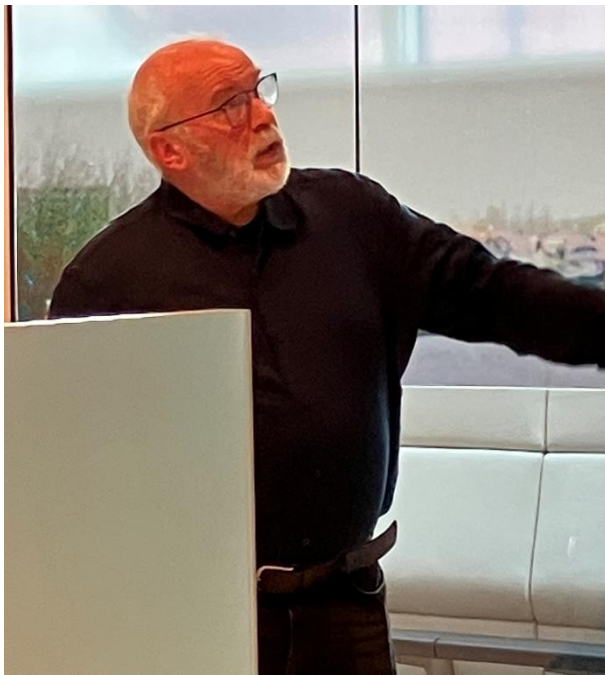

Figuur 4: Frans Kwadijk. Foto VLG.

een mengvorm van individueel en collectief gebruik.

Voor zijn analyse maakte Kwadijk gebruik van het sicade-model. Hij voegde daar twee elementen aan toe: wie investeert en wie krijgt de opbrengsten? In de Middeleeuwen was er vooral zo'n opbrengsten/investerings-relatie tussen bos/veld en boeren waarbij een hofgericht diende voor de problemen; in de Vroegmoderne Tijd werd het gebied zoals gezegd een maalschap en nam in de loop der tijd de invloed van stedelingen uit Harderwijk toe. Begin twintigste eeuw was de maalschap een NV geworden met aandeelhouders en was de directe relatie met het bos verdwenen. Na 1918 werd het bos verkocht aan de Staat der Nederlanden.

De volgende spreker was **Merijn Knibbe**, zelfstandig gevestigd econoom en economisch historicus (en penningmeester van de VLG). Hij sprak over Ameland van 1731 tot nu en gaf het analytische diepte door de geschiedenis ervan te vergelijken met die van Terschelling. De verschillen tussen beide eilanden bleken goed te verklaren uit de fysisch-geografische omstandigheden. Terschelling kon al vroeg ingedijkt worden, Ameland door een sterke stroming niet. Het eiland kalfde weg aan de westkant. Pas in de negentiende eeuw werd er een stroomleidende dam geplaatst bij de geul om afkalving van het eiland tegen te gaan en werden er de waddenoever beschermende maatregelen genomen.

Figuur 5 Merijn Knibbe. Foto VLG.

Wat bedijkt werden op Ameland waren de hooilanden. Het eiland bestond uit drie delen, elk beschermd door een duinboog, en kende vier dorpen waar de bewoning zich concentreerde. Op Ameland gebeurde veel meer dan op Terschelling (dat veilig achter de dijk lag) collectief – maar ook hier waren er weer mengvormen. De hooilanden (mieden) waren zeer fijnmazig verkaveld; het groenland (grien) niet. In de marken van Hollum en Ballum waren 576 achtendelen. Eén achtendeel was ongeveer 0,33 hectare groot en gaf hooi- en graanrechten voor één koe of paard. Ze werden verdeeld over goede en slechte gebieden. Het totaal van 576 achtendelen was een verdeling die in wezen lag onder de maximale draagkracht van het gebied.

De opzichters van de marke waren verantwoordelijk voor de administratie, bepalingen betreffende de weidegang; slechting van geschillen, onderhoud van bruggen en hekken en dergelijke en de controle op het onderhoud (door boeren) van dijken en waterlopen. Het beheer was niet gelaagd. De marke, dorpen en adel vormden eigen entiteiten. Probleem was dat de marke armoedig was: slechte jaren vormden een probleem en er kon ook niet echt geïnvesteerd worden. Ze speelden dan ook nauwelijks een rol in bescherming tegen het water.

Terwijl elders (Zwitserland) in de negentiende eeuw de marken meer publiekrechtelijke bevoegdheden kregen, was dat in Nederland niet het geval. In ons land kwam de nadruk op privatisering te liggen. De marken speelden geen rol in de bescherming tegen het water. In 1896

werden ze opgeheven door de rechter. In 1916 werd er een dijk aangelegd onder de eerste duinenboog. Er vond daarna weliswaar individuele verdeling van het land plaats, maar het waterstaatkundige en infrastructurele beheer werd juist gecollectiviseerd en bij waterschappen ondergebracht, waarbinnen deze voormalige markegenoten tijdens de ledenvergaderingen als landeigenaren uiteindelijk de touwtjes in handen hadden.

In de twintigste eeuw was er nog een aardige draai in de geschiedenis van het communaal bezit: de *washover* bij de derde duinboog was inmiddels verkwelderd. Het gebied werd niet ingedijkt en was eigendom van de voormalige marke van Buren. Mede dankzij de pastoor en de notaris kwam er een BV. Elk aandeel in de BV gaf recht op het laten van grazen van één koe!

De laatste spreker was **Michiel Gerding**, oud-provinciaal historicus van Drenthe en voormalig penningmeester van de VLG. Hij ging met name in op de geschiedenis van de boermarken in Drenthe vanaf de negentiende eeuw – de eeuw waarin ze zouden hebben moeten verdwijnen (en

Figuur 6: Michiel Gerding, Foto VLG.

ook formeel verdwenen), maar, wist hij ons te vertellen, er bestaan nog steeds 87 boermarken in Drenthe. Veel archiefmateriaal is er niet. Desniettemin weten we dat al in de vroege Middeleeuwen er veel marken waren. Het landrecht liet de dorpen zichzelf besturen. In de negentiende eeuw was er dan de anti-gemene gronden stemming, omdat de toenmalige spraakmakende gemeente voor privébezit was en dacht dat gemene gronden slecht waren voor de economische ontwikkeling. Net als veel anderen stelde Gerding dat deze studeerkamergeleerden niet zouden weten hoe goed de gemene gronden gebruikt werden in de toenmalige landbouwsystemen en onmisbaar waren tot de komst van kunstmest. Ook toen de meeste gemene gronden in naam werden verdeeld, bleven ze collectief gebruikt omdat de landbouwsystemen bleven. Hij beschreef het voorbeeld van Rolde.

Gerding maakte een onderscheid tussen de veen- en zandmarken, respectievelijk ten oosten en ten westen van de Hondsrug. De veenmarken werden wel verdeeld, hoewel ook die gebruikt waren voor veenboekweitverbouw en voor het weiden van vee. Juridisch waren de marken noch publiek, noch privaat, maar *sui generis*.

Met de komst van de kunstmest begon dan de ontginning, niet zozeer door de boeren maar door de Heidemaatschappij; die van de hoge heidevelden had geen zin. De hooilanden werden wel door boeren in cultuur gebracht. Heidemij en later Staatsbosbeheer ontgonnen met name ook vanwege werkverschaffing. Boeren kregen meer grond in eigendom.

De overgebleven boermarken houden zich thans onder meer bezig met verhuur voor de jacht en zijn georganiseerd in *Vereniging Drentse Boermarken*. Deze draagt ook zorg voor het herplaatsen van markestenen. (zie ook: <https://boer-marken.nl/boermarken/boermarken>).

Er was jammer genoeg geen tijd meer voor discussie. Wat kunnen we leren van dit symposium? De lezing van Spek gaf duidelijk de thema's aan die een belangrijke rol in het *commons* onderzoek spelen. De Moor bewees ons een dienst door een duidelijk onderscheid aan te brengen tussen *open access* en *commons*, en meer in het algemeen conceptuele helderheid te verschaffen. Beiden stipten aan dat tegenwoordig *commons* weer een positieve klank hebben gekregen in tegenstelling tot de negentiende eeuw en het artikel van Harding. Beiden ook waren enigszins kritisch op de overdreven positieve klank die *commons* hebben gekregen als ideaal. Spek stipte aan hoe in het verleden de *commons* als Germaanse vrijheid geplaatst werden tegenover de Romeinse overheersers. Een nuchtere analyse van de overgang van communaal bezit van bossen naar particulier bezit is te vinden in Jaap Buis' *Historia Forestis*. Hij ziet deze negentiende eeuwse overgang meer in lijn met de economische veranderingen en de behoefte aan houtproductie, meer dan als een morele of ideologische voorkeur. Nu worden *commons* vaak vanuit een nostalgische perspectief in stelling gebracht tegen de overheersende marktwerking en individualisering in onze samenleving – hoe, wanneer, waar hebben we in de discussie niet meer kunnen aanraken.

De empirische verhalen hebben ons waardevolle inzichten gebracht van het communaal grondbezit in Nederland. Alle drie beklemtoonden ze dat er mengvormen waren van particulier- en communaal gebruik. Kwadijk gaf ons een mooi inzicht in hoe stedelingen zich meester maakten van het gemeenschappelijke beheersorgaan; Knibbe hoe communaal bezit samen kon gaan met een geweldige versnippering van het grondgebruik; en Gerding van de samenhang tussen grondbeheer en landbouwsysteem. Een discussie over hoe goed of slecht communaal grondbezit in de vroegmoderne tijd was, zouden we hebben kunnen voeren, maar in feite waren alle inleiders het erover eens dat de discussie niet in morele termen, maar in praktische termen moet worden gevoerd en dat mengvormen praktijk-antwoorden waren op veranderende tijden. Misschien was dat wel de belangrijkste les van het symposium.

Er volgde nog een welgemeend en hartelijk bedank aan de sprekers.

Figuur 7: Gerding, Knibbe, Kwadijk, Spek. Foto VL.G.